

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ЮРИДИЧНОЇ НАУКИ

УДК 340

DOI <https://doi.org/10.32782/TNU-2707-0581/2023.2/29>**Буга Г.С.**

Донецький державний університет внутрішніх справ

Вовк Д.О.

Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

ОБМЕЖЕННЯ ПРАВ ЛЮДИНИ ПІД ЧАС ДІЇ ВОЄННОГО СТАНУ

Статтю присвячено висвітленню проблеми обмеження прав людини під час дії воєнного стану. На початку статті висвітлюється цінність прав людини, та зазначає про закріплення захисту прав людини на законодавчому рівні.

В праці визначено, за яких обставин можуть обмежуватись права людини, та що виступило детермінантом цих обмежень.

В статті детально описаний перелік прав які не можуть бути обмеженими, та ті які можуть піддаватись обмеженню.

Автор стверджує, що обмежуючи права людини, органи публічної влади повинні обґрунтувати застосування заходів державного примусу і пропорційність ужитих заходів, особливо в умовах воєнного стану. На обмеження прав людини в умовах воєнного стану поширюються певні вимоги: заборона втручатися у сферу дії окремих прав; обмеження не може посягати на сутнісний зміст самого права людини; правомірність такого обмеження прав і свобод.

Резюмовано, що обмеження прав і свобод людини має здійснюватися тільки за наявності чітко визначених підстав. До обмеження прав за надзвичайного або воєнного стану (коли такі обмеження носять масовий характер) ставляться посилені вимоги, зокрема щодо сутю законодавчого визначення підстав, тимчасового характеру, дотримання процесуальної форми введення обмежень.

Автором запропоновано співставити норми чинного законодавства, для вирішення проблеми обмеження прав людини під час дії воєнного стану.

Ключові слова: режим воєнного стану, підстави, обмеження, права і свободи, права людини, пропорційність.

Права людини, гарантовані Конституцією та міжнародними угодами нашої країни, мають бути реалізовані.

В Конституції України окремий розділ присвячено правам і свободам людини і громадянина. Стаття 21 Конституції України визначає, що всі люди є вільні і рівні у своїй гідності та правах. Права і свободи людини є невідчужуваними та непорушними. Згідно статті 22 Основного Закону держави права і свободи людини і громадянина, закріплені Конституцією, не є вичерпними. Конституційні права і свободи гарантуються і не можуть бути скасовані. Частина 2 статті 3 Конституції України зазначає, що права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави. Держава відповідає

перед людиною за свою діяльність. Утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави. Зокрема, стаття 55 Конституції України передбачає право кожного будь-якими не забороненими законом засобами захищати свої права і свободи від порушень і протиправних посягань [2].

Захист прав людини завжди був і залишається однією з центральних цінностей сучасного суспільства. Проте, на шляху до їх забезпечення виникають питання про можливі обмеження цих прав. В якому вигляді влада може обмежувати права людини і як це повинно здійснюватися з урахуванням прав кожного індивіда під час такого складного для всіх українців періоду – воєнного стану?

Питання обмежень у реалізації особистих прав і свобод людини та громадянина зі сторони державних інституцій залишається одним із найактуальніших у конституційному праві, а темі забезпечення прав людини під час дії правового режиму воєнного стану у юридичній літературі присвячена неабияка увага науковців. Українське законодавство у вищезгаданій сфері має ґрунтовний науковий базис – зокрема, тематиці правового режиму воєнного стану присвятили свої праці Шкітов О.Ф., Кузніченко С.О., Сергєєва Н.С., Демидова Л.М., Свердліченко В.П., Магда С.О., Фігель Ю.О., Процюк О.П., Ковалів М.В. та інші. Не дивлячись це, недостатньої розробки у юридичній науці отримали питання пропорційності між обмеженнями та метою яку переслідував законодавець.

Метою дослідження є визначення та розкриття основних проблем обмеження прав людини під час дії воєнного стану.

24 лютого 2022 року о 5 годині ранку вся Україна прокинулася від вибухів на лінії розмежування, а також у Києві, Харкові, Дніпрі, Житомирі, Маріуполі та інших містах.

Розпочата Росією повномасштабна війна проти України вплинула на всі сфери соціального життя нашого народу, а правові гарантії захищеності прав людини опинилися під загрозою. Безперечно, це змінило звичайне життя українців.

Відповідно до п.20 ч.1 ст.106 Конституції України – Президент України приймає відповідно до закону рішення про загальну або часткову мобілізацію та введення воєнного стану в Україні або в окремих її місцевостях у разі загрози нападу, небезпеки державній незалежності України [2].

За таких обставин в Україні Указом Президента від 24.02.2022р. №64/2022 було введено воєнний стан із 5 години 30 хвилин 24 лютого 2022 року строком на 30 діб та визначено військовому командуванню разом із органами місцевого самоврядування здійснювати передбачені Законом України «Про правовий режим воєнного стану» заходи і повноваження, необхідні для забезпечення оборони України, захисту безпеки населення та інтересів держави зі створенням обласними державними адміністраціями та органами місцевого самоврядування рад оборони [1]. Поняття воєнного стану в Україні визначено ст 1 Закону України «Про правовий режим воєнного стану» як особливий правовий режим, що вводиться в Україні або в окремих її місцевостях у разі збройної агресії чи загрози нападу, небезпеки державній незалежності України, її територіальній цілісності та перед-

бачає надання відповідним органам державної влади, військовому командуванню, військовим адміністраціям та органам місцевого самоврядування повноважень, необхідних для відвернення загрози, відсічі збройної агресії та забезпечення національної безпеки, усунення загрози небезпеки державній незалежності України, її територіальній цілісності, а також тимчасове, зумовлене загрозою, обмеження конституційних прав і свобод людини і громадянина та прав і законних інтересів юридичних осіб із зазначенням строку дії цих обмежень [3].

Велике значення мають саме конституційні гарантії та правові механізми у забезпеченні основоположних прав людини. Запровадження воєнного стану в Україні, звичайно ж, значно ускладнює гарантування державою прав громадян в умовах об'єктивної необхідності їх часткового обмеження.

Вважається, що обмеження прав людини – це звуження обсягу її прав, а також чинники, що унеможливають або ускладнюють реалізацію особою прав і свобод. Загалом, це певні заборони, що покликані змінити поведінку особи через обмеження суб'єктивного права [4, с. 223]

Визначальним фактом є те, що Конституція України, як основний Закон, що забезпечує захист прав і свобод громадян, містить перелік прав, які не можуть обмежуватися навіть в період дії воєнного стану. Це являє собою конституційну гарантію прав людини і громадянина.

Згідно за ст.64 Конституції України в умовах воєнного або надзвичайного стану можуть встановлюватися окремі обмеження прав і свобод із зазначенням строку дії цих обмежень. Не можуть бути обмежені права і свободи, передбачені статтями 24, 25, 27, 28, 29, 40, 47, 51, 52, 55, 56, 57, 58, 59, 60, 61, 62, 63 цієї Конституції [2].

Зокрема:

– не може бути обмежень за ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, за мовними або іншими ознаками;

– громадяни України не можуть бути позбавлені громадянства і права змінити громадянство;

– не можуть бути порушеними невід'ємне право на життя; на повагу до гідності, на свободу та особисту недоторканність;

– не підлягає обмеженню право направляти індивідуальні або колективні письмові звернення або особисто звертатися до органів державної влади та місцевого самоврядування;

– не можуть бути обмеженими право на житло, на шлюб і рівні права та обов'язки в шлюбі і сім'ї;
– неприпустимим є порушення рівності дітей у своїх правах незалежно від походження;

– не підлягає обмеженню право на захист прав і свобод у суді; на відшкодування коштами держави або органів місцевого самоврядування матеріальної і моральної шкоди, заподіяної незаконними рішеннями органів державної влади;

– не може бути обмеженим право на професійну правничу допомогу; право не притягуватися двічі до юридичної відповідальності одного виду за одне і те ж правопорушення; презумпція невинуватості; право на захист і відмову свідчити або давати пояснення чи показання щодо себе, членів сім'ї або близьких родичів, коло яких визначено законом.

Крім того, Закон України № 389-VIII закріплює гарантію дотримання таких стандартів, як мінімальна заробітна плата, мінімальний строк відпустки та час відпочинку між змінами на час залучення громадян до виконання трудової повинності та відшкодування вартості майна у разі його примусового відчуження[3].

Це обумовлено тим, що положення Конституції України закріплюють найвищою соціальною цінністю людину, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпеку. Основоположні права людини і громадянина не підлягають обмеженню навіть у період дії воєнного стану. Адже без їх забезпечення і гарантування неможливим є існування людини і держави у правовому демократичному полі.

В свою чергу, слід зазначити, що воєнний стан вводиться для відновлення умов, за яких людина зможе ефективно реалізовувати свої права та свободи.

Дійсно, Указом Президента України від 24 лютого 2022 року № 64/2022, який затверджено Законом України від 24 лютого 2022 року № 2102– IX «Про затвердження Указу Президента України «Про введення воєнного стану в Україні» у зв'язку із введенням в Україні воєнного стану тимчасово, на період дії правового режиму воєнного стану, можуть обмежуватися конституційні права і свободи людини і громадянина, передбачені статтями 30 – 34, 38, 39, 41 – 44, 53 Конституції України [2]. Отже, на законодавчому рівні закріплені підстави й цілі обмежень прав і свобод громадян, а також межі здійснення таких прав і свобод.

Також передбачалися тимчасові обмеження прав і законних інтересів юридичних осіб в межах

та обсязі, що необхідні для забезпечення можливості запровадження та здійснення заходів правового режиму воєнного стану.

Воєнний стан завжди має серйозний вплив на права людини. Під час конфліктів і війн права громадян часто обмежуються з метою забезпечення національної безпеки та порядку.

У воєнний період можуть вводитися обмеження на переміщення між регіонами або навіть заборони на виїзд з країни. Це може вплинути на право громадян на свободу переміщення. Впровадження воєнного стану може призвести до змін у політичному житті країни, зокрема, обмеження політичних прав громадян. На територіях, де ведуться бойові дії, запровадження та здійснення таких заходів правового режиму воєнного стану покладається безпосередньо на військово командування та військові адміністрації.

Закон України «Про правовий режим воєнного стану» передбачає цілу низку заходів щодо забезпечення цього адміністративно-правового режиму, серед яких є перелік обмежень прав і свобод людини і громадянина, зокрема:

– запровадження трудової повинності для працездатних осіб, не залучених до роботи в оборонній сфері та сфері забезпечення життєдіяльності населення з метою виконання робіт, що мають оборонний характер, а також до суспільно корисних робіт, що виконуються для задоволення потреб Збройних Сил України. За працівниками, залученими до виконання суспільно корисних робіт, на час виконання таких робіт зберігається попереднє місце роботи (посада). Порядок залучення населення для оборонних робіт визначається постановою Кабінету міністрів України «Про затвердження Порядку залучення працездатних осіб до суспільно-корисних робіт в умовах воєнного стану» від 13 липня 2011 р.;

– примусове відчуження майна, що перебуває у приватній або комунальній власності, вилучення майна державних підприємств, державних господарських об'єднань для потреб держави та видання про це відповідного документу встановленого зразка;

– запровадження комендантської години (заборона перебування у певний період доби на вулицях та в інших громадських місцях без спеціально виданих перепусток і посвідчень), а також встановлення спеціального режиму світломаскування;

– заборона проведення мирних зборів, мітингів, походів і демонстрацій, інших масових заходів;

– порушення питання про заборону діяльності політичних партій, громадських об'єднань, якщо

вона спрямована на ліквідацію незалежності України, зміну конституційного ладу насильницьким шляхом, порушення суверенітету і територіальної цілісності держави, підрив її безпеки, незаконне захоплення державної влади, пропаганду війни, насильства, на розпалювання міжетнічної, расової, релігійної ворожнечі, посягання на права і свободи людини, здоров'я населення;

– встановлення заборони або обмеження на вибір місця перебування чи місця проживання осіб на території, на якій діє воєнний стан;

– заборона громадянам, які перебувають на військовому або спеціальному обліку у Міністерстві оборони України, Службі безпеки України чи Службі зовнішньої розвідки України, змінювати місце проживання (місце перебування) без дозволу військового комісара чи керівника відповідного органу тощо[3].

Усі ці аспекти потребують уважного аналізу та збалансування необхідності забезпечення національної безпеки та прав людини.

Прикметно, що з ухваленням Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо уточнення повноважень суб'єктів забезпечення цивільного захисту та імплементації норм міжнародного гуманітарного права у сфері цивільного захисту» від 09.07.2022 №2394-IX цей перелік з вичерпного зробили відкритим, доповнивши повноваженням «запроваджувати інші заходи, передбачені нормами міжнародного гуманітарного права». Іншими словами у норми щодо обмеження конституційних прав державними органами додали трошки правової невизначеності.

Отже, варто зауважити, що воєнний стан, завжди виступає підставою обмеження прав і свобод людини і громадянина, що може стати загрозою непропорційності такого обмеження та відвернутої шкоди. Права людини в умовах воєнного стану є особливо вразливими, а їх захист може бути ускладненим.

Введення правового режиму воєнного стану в межах кордонів України покладе на державу немалий об'єм питань, щодо удосконалення національного законодавства у сфері прав людини, для вирішення яких потрібні дієві механізми реалізації цих прав. При прийнятті таких рішень державі

необхідно дотримуватись принципу верховенства права, як пріоритетного принципу демократичної держави, та правового балансу при обмеженні конституційних справ і свобод людини, для того, щоб унеможливити звуження прав та законних інтересів громадян.

Важливою гарантією дотримання прав людини під час дії воєнного стану є повна заборона на застосування тортур, жорстокого чи принижуючого людську гідність поводження або покарання.

Для мінімізації зловживання та непропорційності обмеження прав людини під час дії воєнного стану, слід встановити на законодавчому рівні вичерпний перелік з детальним описом прав які можуть бути обмеженими під час дії воєнного стану.

Однак важливо забезпечувати, що такі обмеження є обґрунтованими і тимчасовими, і що громадяни мають доступ до механізмів скарги та захисту своїх прав. Дотримання цих норм є важливою умовою для збереження гідності та безпеки громадян під час конфліктів та війн.

Також, окрім цього, необхідно привести у відповідність норми статті 64 Конституції України та Закону України «Про правовий режим воєнного стану». Через те, що в Законі України «Про правовий режим воєнного стану» зазначено, що в указі Президента України про введення воєнного стану зазначено вичерпний перелік прав, які можуть бути обмеженими, а норми статті 64 Основного Закону закріплюють перелік прав, які, навпаки, які не можуть зазнавати обмежень навіть в умовах воєнного чи надзвичайного стану, то, необхідно врегулювати зазначені положення шляхом узгодження норм Закону України «Про правовий режим воєнного стану» з нормами статті 64 Конституції України.

Ще одним важливим аспектом, який потребує не меншої уваги, це те, що будь-які обмеження повинні бути співмірними з цілями, які вони переслідують.

Тому, за умов вирішення вищезгаданих проблемних питань, Україна має можливість не тільки захистити свою незалежність та світові демократичні цінності, а й слугувати фундаментом для формування сучасної практики управління державою в умовах повномасштабної війни.

Список літератури:

1. Про введення воєнного стану в Україну: Указ Президента України від 24.02.2022р. №64/2022. URL:<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/64/2022#Text>
2. Конституція України: станом на 01.01.2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>

3. Про правовий режим воєнного стану: Закон України від 12 травня 2015 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text>
4. Фігель Ю. О. Обмеження прав людини в умовах воєнного стану. *Науковий вісник Львівської комерційної академії*. Серія «Юридична». Вип. 2. 2015. 222–230 с.
5. Марусяк О. В. Проблеми імплементації особливих правових режимів в Україні на прикладі введення воєнного стану в 2018 році. Центр політико-правових реформ. С.55. URL: <https://pravo.org.ua/wp-content/uploads/2022/01/Marusyak.-Problemyimplementatsiyi-osoblyvyh-pravovyh-rezhymiv.pdf>.

Buha H.S., Vovk D.O. LIMITATION OF HUMAN RIGHTS DURING THE EFFECT OF THE STATE OF MARTIAL

The article is devoted to highlighting the problem of limiting human rights during martial law. At the beginning of the article, the value of human rights is highlighted, and it notes the consolidation of human rights protection at the legislative level.

The work defines the circumstances under which human rights may be limited, and what was the determinant of these limitations.

The article describes in detail the list of rights that cannot be limited and those that can be limited.

The author claims that, limiting human rights, public authorities must justify the use of coercive measures and the proportionality of the measures taken, especially in the conditions of martial law. Restrictions on human rights under martial law are subject to certain requirements: the prohibition to interfere with the scope of individual rights; the restriction cannot encroach on the essential content of the human right itself; legality of such restriction of rights and freedoms.

It is summarized that the restriction of human rights and freedoms should be carried out only if there are clearly defined grounds. The restriction of rights during a state of emergency or martial law (when such restrictions are of a mass nature) is subject to stricter requirements, in particular regarding the purely legislative definition of grounds, temporary nature, compliance with the procedural form of imposing restrictions.

The author proposed to compare the norms of the current legislation in order to solve the problem of limiting human rights during martial law.

Key words: martial law regime, grounds, restrictions, rights and freedoms, human rights, proportionality.